ಎನ್. ಎಂ. ನಾಗಭೂಷಣ*

ಸೊಂಡೂರು ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ

"ಸೊಂಡೂರು" ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ. ಬಳ್ಳಾರಿಯಿಂದ ನೈರುತ್ಯದಲ್ಲಿ 48 ಕಿ. ಮೀ. ಹಾಗೂ ಬೆಂಗಳೂರಿನಿಂದ ವಾಯುವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ೩೫೪ ಕಿ. ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಕೆಲವೇ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಸೊಂಡೂರು ೨೦ ಹಳ್ಳಿಗಳ ೧೧,೦೦೦ ಜನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ೧೬೦ ಚದುರ ಕಿ. ಮೀ. ಭೂವಿಸ್ತಾರದ ಒಂದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಪುಟ್ಟ ರಾಜ್ಯವಾಗಿತ್ತೆಂದರೆ ನಿಮಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವೆನಿಸಬಹುದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೭೨೮ ರಿಂದ ೧೯೫೬ರ ವರೆಗೆ ಘೋರ್ಪಡೆ ವಂಶದವರು ಸೊಂಡೂರು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿದರು. ಕರ್ನಾಟಕ ಏಕೀಕರಣದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ೧೯೫೬ರಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರು ರಾಜ್ಯ ಮೈಸೂರು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿತು. ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವಕಾಲ ಹಾಗೂ ಪುರಾಣಗಳ ಕಾಲದಿಂದ ಸೊಂಡೂರು ತನ್ನದೇ ಆದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯಲ್ಲದೆ, ವಿಶೇಷ ಭೌಗೋಳಿಕ ಖನಿಜ ಸಂಪತ್ತು, ಪ್ರಾಕೃತಿಕ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಂಪತ್ತು, ಹಿತಕರ ಹವಾಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಭವ್ಯ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

"ಸೊಂಡೂರು" ಅಥವಾ "ಸಂಡೂರು" ಸ್ಥಳನಾಮ ಶಬ್ದದ ಮೂಲರೂಪ ಭೂಗೋಳಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞ ಮೆಕಾಲೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ಪಟ್ಟಣ ಪರ್ವತಗಳ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಂದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಊರು ಸಂದು + ಊರು = ಸಂದೂರು. ಸಂಡೂರು, ಸ್ವಂಡೂರು, ಸೊಂಡೂರು ಎಂದು ತಲೆತಲಾಂತರಗಳ ಜನಾಂಗಗಳ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಸವೆದು ಈಗ "ಸೊಂಡೂರು" ಎಂದು ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೦೬ರ ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೇಯ ವೀರ ಬಲ್ಲಾಳನ ಶಿಲಾಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು "ಸಂಡೂರು" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರು ಸ್ಥಳನಾಮ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೦೬ಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನಿಂದಲೇ ಸೊಂಡೂರು ಸ್ಥಳನಾಮ ಪಟ್ಟಣ ಇತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಪುರಾಣಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸ್ಕಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಪಟ್ಟಣವನ್ನು ಸ್ಕಂದಪುರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದ ಅಥವಾ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ಕಂಡಪುರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ "ದೇವಗಿರಿ" ಎಂದೂ, ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ "ಸುವರ್ಣಗಿರಿ" ಎಂದೂ, ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿ "ದಿವ್ಯಾಚಲ"ವೆಂದೂ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಲೋಹಗಿರಿ ಎಂದೂ ಪುರಾಣ ಪುರಾವೆಗಳಿವೆ. ಸೊಂಡೂರು ಸುತ್ತಲಿರುವ ಗ್ರಾಮ

---

* ಇತಿಹಾಸ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮುರುಘಾಮಠ, ಧಾರವಾಡ ೫೮೦ ೦೦೩

ಗಳಿಗೆ, ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಾಗೂ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಗಳಿವೆ.

ಇತಿಹಾಸ

ಇತಿಹಾಸದ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರು ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸ್ಥಳಗಳಾದ ಕೊಪ್ಪಳ, ಕುರುಗೋಡು, ಕಲ್ಕಂಬ, ತೆಕ್ಕಲಕೋಟೆ, ಸಂಗನಕಲ್ಲು, ಕಪ್ಪಗಲ್ಲು, ತೋರಣಗಲ್ಲು, ರಾಂಪುರ, ಅಶೋಕ ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಜಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಮೊಣಕಾಲ್ಮೂರು, ಗಾಡೇಕೋಟೆಗಳು ಆದಿಮಾನವನ ನಿವಾಸಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇದರಿಂದ ಸೊಂಡೂರು ಸುತ್ತಮುತ್ತ ಆದಿಮಾನವನ ನಿವಾಸವಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಸಿಡೇಗಲ್ಲು, ವಿಭೂತಿಗುಡ್ಡ, ತೋರಣಗಲ್ಲುಗಳು ಕಬ್ಬಿಣಯುಗದ ತಾಣಗಳಾಗಿವೆ.

ಮೌರ್ಯರ ಕಾಲದ ಅಶೋಕನ ಶಾಸನಗಳು ಸೊಂಡೂರು ನೆರೆಯ ಸೀಮೆಗಳಾದ ಕೊಪ್ಪಳ ಗವಿಮಠ, ಮಸ್ಕಿ, ನಿಟ್ಟೂರು, ಅಶೋಕಸಿದ್ಧಾಪುರ ಜಟ್ಟಿಂಗ ರಾಮೇಶ್ವರ, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕಿರುವುದರಿಂದ ಸೊಂಡೂರು ಮೌರ್ಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು ಒಳನಾಡಿನ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಬೆಟ್ಟ ಶಕ್ತಿಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಬಹುದಾದ ದೇವಗಿರಿ, ಚೋರನೂರು, ಅಗ್ರಹಾರ (ಗಣಿತಿಕಟ್ಟೆ), ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಹಾಳುದೇವಾಲಪುರ, ಕೊಟ್ಟೂರು, ಹೆಗ್ಗಡಾಳು, ಶಿವಪುರ, ಹಂಪಿ, ಕುರುಗೋಡು, ಎಮ್ಮಿಗನೂರು, ಕಂಪ್ಲಿ ಕುಡಿತಿನಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಅಶೋಕಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಮೊಣಕಾಲ್ಮೂರು ಮುಂತಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಅವಶೇಷಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಸೊಂಡೂರು ಸಹ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕದಂಬರ ಸಾಮಂತರಾದ ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗದ ನೊಳಂಬರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೆಲ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೆಲ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ.

ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಕೊನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬಹುದಾದ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಸ್ಥಾನ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಬೆಟ್ಟದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ವಿಮಾನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದ್ವಾರಬಾಗಿಲು ಇಕ್ಕೆಲಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖಲಿಪಿಯ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಸುಂದರ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯ ಇದಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಸೀಮೆಗಳು, ನೊಳಂಬವಾಡಿಯ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದವು.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ಹರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿನ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಪಕ್ಕದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹಳ್ಳಿಯೊಂದನ್ನು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟು, ದೇವಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದರಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕಲೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರದೇಶ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸೇರಿತ್ತು. ಇವರ ಸಾಮಂತರಾದ ಪಾಂಡ್ಯರು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದಿಂದ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೨,೦೦೦ವನ್ನು ಆಳಿದರು. ಸೊಂಡೂರು ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೨,೦೦೦ದಲ್ಲಿ ಸೇರಲಾಗಿತ್ತು. ತುಂಗಭದ್ರ ನದಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುರುಗೋಡ ಸಿಂದರು ಆಡಳಿತ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ವೇಸರ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯ ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಸಹ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಿಂದ

ಈ ಪ್ರದೇಶ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿನ ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಧರ್ಮ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ನಂತರ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಯ್ಸಳರು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೩೫ರಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೨೦೦೦ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿ ದಂಡೆಯವರೆಗೆ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೦೬ರ ಶಿಲಾಶಾಸನ ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೇ ವೀರಬಲ್ಲಾಳ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೭೩–೧೨೨೦)ನ ಶಿಲಾಶಾಸನ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕೃಷ್ಣನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಹಾಗೂ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿದಾನಗಳು ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಹೋಗಿದ್ದವು. ಹೊಯ್ಸಳ ಎರಡನೇ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕೃಷ್ಣನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನವೀಕರಿಸಿದನೆಂದು ಈ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಮೀಪದ ತಾಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ವೀರಬಲ್ಲಾಳನ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೧೮ರಲ್ಲಿ ಇವನ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿ ಬೊಮ್ಮಗಾವುಂಡನು ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ದತ್ತಿದಾನಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಹೊಯ್ಸಳರು ಸೊಂಡೂರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರು ವಿಶೇಷ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸಿತ್ತು. ಸೊಂಡೂರು ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾರಕೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೫೨೪ರ ಶಿಲಾಶಾಸನವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಪಾಯದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿದೆ. ರಾಮಗಡದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯನ ಶಾಸನವಿದೆ. ಕುಮಾರರಾಮನ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಬೈಚಪ್ಪನಾಯಕ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕುಮಾರರಾಮನ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಾದ ಆಯುಧಗಳ ತಯಾರಿಕೆ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟವಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿನ ಅನೇಕ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕುಲುಮೆಗಳಿದ್ದು, ಬೆಟ್ಟಗಳೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಬೂದಿ ತುಂಬಿದ ತಾಣಗಳಿವೆ. ಇವು ಕಬ್ಬಿಣ ತಯಾರಿಸುವ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಈ ಪ್ರದೇಶ ವಿಜಯನಗರದ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಭಯಾನಕ ಬೆಟ್ಟಗುಡ್ಡ, ಕಣಿವೆಗಳು ರಾಜಧಾನಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಒದಗಿಸಿತ್ತು. ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವ ರಹಸ್ಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಹುಲ್ಲುಗಾವಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಕುದುರೆ, ಆನೆಗಳ ಸೈನ್ಯದ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ತಾಣಗಳಿರಬಹುದು. ಅರಣ್ಯದಿಂದ ಕಟ್ಟಿಗೆ, ಗಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಆಯುಧ ತಯಾರಿಕೆ ಕೇಂದ್ರಗಳು ಸೇನೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಳಗಳಾದವು. ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶೋಧನೆಯಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ೧೩೩೬ ರಿಂದ ೧೫೬೫ರ ವರೆಗೆ ವಿಜಯನಗರ ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿತ್ತು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೫೬೫ರ ತಾಳಿಕೋಟೆ ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ವಿಜಯನಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಪತನಾನಂತರ ಸೇನಾನಿಗಳು ಸಾಮಂತರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಪ್ರದೇಶ ಹಂಡೆ ಪಾಳೆಗಾರರು, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಹಡಗಲಿ ಭಾಗವು ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ಪಾಳೆಗಾರರು, ಗುಡೇಕೋಟೆ, ಚೋರನೂರು ಭಾಗವನ್ನು ಗುಡೇಕೋಟೆ ಪಾಳೆಗಾರರು ಕೂಡ್ಲಿಗಿ, ಉಜ್ಜನಿ, ಸೊಂಡೂರುಗಳನ್ನು ಜರಿಮಲೆ ಪಾಳೆಗಾರರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. "ಸೊಂಡೂರು" ಜರಿಮಲೆ ಪಾಳೆಗಾರರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸೇರಿತ್ತು.

ಜರಿಮಲೆ ಪಾಳೆಗಾರರು ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲೂಕು ಜರಿಮಲೆಯಿಂದ ಆಡಳಿತ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ೧೬೫೬ ರಿಂದ ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನರೊಡನೆ, ಮರಾಠರೊಡನೆ ಹೋರಾಡುತ್ತಾ ಆಡಳಿತ ಮಾಡಿದರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೭೮ರಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಾರಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ ಬಿಜಾಪುರ ಸುಲ್ತಾನನಿಂದ ಶಿವಾಜಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ಮರಾಠ ಬೋಸ್ಲೆ ಮನೆತನದ ದಾಯಾದಿಗಳಾದ ಘೋರ್ಪಡೆ

ಯವರು ೧೭೨೮ರಲ್ಲಿ ಜರಿಮಲೆ ಪಾಳೆಗಾರರಿಂದ ಸೊಂಡೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ಸೊಂಡೂರಿಂದ ಆಡಳಿತ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ೧೭೯೦ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷರೊಡನೆ ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ೧೯೪೮ರ ವರೆಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ರಾಜ ಪ್ರಭುತ್ವ ಆಡಳಿತ ಮಾಡಿದರು.

ಘೋರ್ಪಡೆ ವಂಶದ ಹಿನ್ನೆಲೆ : ಘೋರ್ಪಡೆ ಎಂದರೆ ಉಡ ಎಂದರ್ಥ. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಗೋಡೆ ಹತ್ತಲು ಉಡಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಡದ ಪಡೆಯೊಂದು ಇರಬೇಕು. ಘೋರ್ಪಡೆ ದುರ್ಗಮವಾದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಲಗ್ಗೆ ಹಾಕಿದಾಗ ದೊಡ್ಡದೊಂದು ಉಡವೊಂದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಸಹೋದರ ಸೇನಾನಿಗಳಿಬ್ಬರು ಕೋಟೆ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿ ಧೈರ್ಯ ಸಾಹಸಗಳಿಂದ ಹೋರಾಡಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು. ಇವರ ಧೈರ್ಯ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಶಿವಾಜಿ ಈ ಸಹೋದರರಿಗೆ "ಘೋರ್ಪಡೆ" ಎಂದು ಬಿರುದು ಕೊಟ್ಟು ಸನ್ಮಾನ ಮಾಡಿದನಂತೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಆ ವಂಶದವರಿಗೆ "ಘೋರ್ಪಡೆ" ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತು. ಅವರು ಬೋಸ್ಲೆ ಮನೆತನದ ದಾಯಾದಿಗಳು. (ಈ ಕತೆ ಬಹುಜನ ಅರಸರಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ–ಸಂ).ಮುಂದೆ ಅದೇ ವಂಶದ "ಸಿದ್ದೋಜಿ ರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ" ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೨೮ರಲ್ಲಿ ಜರಿಮಲೆ ಪಾಳೆಗಾರರಿಂದ ಸೊಂಡೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಇವರ ನಂತರ ಮುರಾರಿ ರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಇವನ ಆಡಳಿತ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೮ರಲ್ಲಿ ಹೈದರನು ಸೊಂಡೂರನ್ನು ಮುತ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುರಾರಿ ಘೋರ್ಪಡೆಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಕಬ್ಬಾಳದ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿತ್ತು. ಕೆಲ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದಿದ. ಆಗ ಹೈದರನು ಕೃಷ್ಣನಗರದಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಟೀಪು ಅದನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೯೨ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ. ಶಿವರಾಯ್ ಘೋರ್ಪಡೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಟೀಪುವನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಪುನಃ ಸೊಂಡೂರಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ಮುಂದುವರಿಸಿದ. ನಂತರ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ, ಶಿವಷಣ್ಮುಖರಾವ್, ವಿಠಲರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ, ೨ನೇ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ, ಇವರ ನಂತರ ಈಗಿನ ಶ್ರೀ ಯಶವಂತ ರಾವ್ ಹಿಂದೂರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆ ೧೯೨೮ರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಸೊಂಡೂರು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರವಾಯಿತು. ಅಂದಿನಿಂದ ಶ್ರೀ ಯಶವಂತರಾವ್ ಹಿಂದೂರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆಯವರು ಸೊಂಡೂರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅರಮನೆ "ಶ್ರೀ ಶಿವ ವಿಲಾಸ ರಾಜ್‌ಮಹಲ್"ನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಜೀವನ ನಡೆಸಿದ್ದಾರೆ ಇವರ ಹಿರಿಯ ಪುತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಎಂ.ವೈ. ಘೋರ್ಪಡೆ, ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿ, ಖ್ಯಾತ ಅರ್ಥ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಾಗಿ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಾಗಿ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವನ್ಯಜೀವಿ ಛಾಯಾ ಚಿತ್ರಕಾರರಾಗಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಪ್ರೇಮಿಗಳಾಗಿ, ಈ ಸೀಮೆಯ ಸಾಮಾಜಿಕ ಆರ್ಥಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರ ವಹಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಸೊಂಡೂರು ಸೀಮೆಯ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯ ಸ್ಥಳಗಳು

ಶ್ರೀ ಸ್ಕಂದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದಂತೆ ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೊಂಡೂರು "ಸ್ಕಂದಪುರ" ಎಂಬ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸ್ಕಂದಪುರಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಲೂ ಲೋಹಪರ್ವತಗಳ ಕೋಟೆ ಇದ್ದಿತು. ಈಗಲೂ ಈ ಪರ್ವತಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಧಿದೇವತೆಗಳು ಕಿನ್ನರರು, ಕಿಂಪುರುಷರೂ, ಗಂಧರ್ವರೂ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸುವರ್ಣಗಿರಿ ಎಂದು ಸಹ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶಿವಸುತನಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹತನಾಗಬೇಕೆಂದು ಶಿವನಿಂದ ವರ ಪಡೆದ ತಾರಕಾಸುರನು ಇಲ್ಲಿನ ದೇವಾನುದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡಲು ಆರಂಭಿಸಿದ, ಈ ರಾಕ್ಷಸನ ಹಿಂಸೆ ತಾಳಲಾರದ ದೇವತೆಗಳು ಶಿವನ ಮೊರೆ ಹೋಗಲು ಶಿವನು ತನ್ನ ಸುತನಾದ ಷಣ್ಮುಖನಿಗೆ (ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಗೆ) ಈ ಲೋಹಾಚಲದಲ್ಲಿಯೇ ದೇವಸೇನಾಧಿಪತಿ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ತಾರಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ. ಶಿವನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ತಾರಕಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದ. ನಂತರ ಲೋಹಾದ್ರಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಹಾಗೂ ದೇವತೆಗಳ ಬೇಡಿಕೆಯಂತೆ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಲೋಹಾದ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆನಿಂತು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಕ್ಷೇತ್ರವಾಯಿತು. ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಾಯಿ ಪಾರ್ವತಿ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ (ಶಿವನ ದೇವಾಲಯ) ನಾಗನಾಥ ದೇವಾಲಯ

ವಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ಸಹ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಂಡು ನೆಲೆನಿಂತರು.

ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ರಾಮಚಂದ್ರ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಕಪಿವೀರರನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಲಂಕೆಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಲೋಹಾಚಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ಶ್ರೀ ಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಯ ದರ್ಶನ ಪಡೆದರು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಮೂರ್ತಿ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಸ್ವಾಮಿಯ ಅಜ್ಞೆಯಂತೆ ಶ್ರೀರಾಮ ಇಲ್ಲಿನ ಬೆಟ್ಟದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಬ್ಬಿಣದಿಂದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿಕೊಂಡು ಲಂಕೆಗೆ ಸಾಗಿದನೆಂದು ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ದ್ವಾಪರ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ವನವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಲೋಹಾಚಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸ್ವಾಮಿಯ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆತನ ಆಶೀರ್ವಾದವನ್ನು ಪಡೆದು, ಕೆಲಕಾಲ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು, ಪಂಚಲಿಂಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಧನ್ಯರಾದರು. ಇದೇ ಈಗಿನ ಪಂಚಲಿಂಗ ಕ್ಷೇತ್ರ.

ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯ ವಿಶಾಲವಾದ ಆಳವಾದ ಕೊಳವನ್ನು ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ. ಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಅಗಸ್ತ್ಯರಿಗೆ ಶಿವ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಶಿವಪೂಜಾ ವಿಧಾನವನ್ನು ಹಾಗೂ ಷಡದ್ವವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಗಸ್ತ್ಯನು ಈ ತೀರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದರಂತೆ. ಅಗಸ್ತ್ಯ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದ ಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿ, ಷಡದ್ವವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಶಿವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ನೋಡಬಾರದೆಂದು ಇಂದಿಗೂ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ದರ್ಶನ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ನೋಡಿದರೆ ಅಂತಹ ಸ್ತ್ರೀ "ಏಳು ಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವೆಯಾಗಿ ಬಾಳಲಿ" ಎಂದು ಶಾಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನಂತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿಗೂ ಸಹ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ದರ್ಶನ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೊಂಡೂರು ಸೀಮೆಯಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಸ್ತ್ರೀದರ್ಶನ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ದಂತ ಕಥೆಯಿದೆ. ತಾರಕಾಸುರನ ಸಂಹಾರದ ನಂತರ ಲೋಹಾದ್ರಿಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆನಿಂತ ಬಳಿಕ ಪಾರ್ವತಿಯು ಪ್ರೀತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡಲು ಕನ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಬಂದು "ಕುಮಾರ ನಿನಗೆ ಕನ್ಯೆಯೊಬ್ಬಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಅವಳನ್ನು ನೀನು ಲಗ್ನವಾಗಬೇಕೆಂದು" ಹೇಳಿದಳು. ಅದಕ್ಕೆ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ನನಗಾಗಿ ನೀವು ಆರಿಸಿದ ಕನ್ಯೆ ಹೇಗಿದ್ದಾಳೆ ?" ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ. ಅದಕ್ಕೆ ಪಾರ್ವತಿ "ಹೇಗೆ ಅಂದರೆ ಏನು ? ಅವಳು ನನ್ನಂತೆಯೇ ಹೆಣ್ಣು ನನ್ನ ಹಾಗೆ ಇದ್ದಾಳೆ" ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸಿದಳು. ಆಗ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ತಾಯಿಯನ್ನು ಹೋಲುವ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ನಾನೆಂದು ಮದುವೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ತಾಯಿಗೆ ಹೇಳಿದ. ಪಾರ್ವತಿ ಮಗನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಲು ಶತ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದಳು. ಕುಮಾರ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೆ ಕೋಪದಿಂದ ಮಗನನ್ನು ಬೈದಾಡಿ ನನ್ನ ಮಾತಿಗೆ ಬೆಲೆ ಕೊಡದ ನೀನು ನನ್ನ ಮಗನಲ್ಲ ನನ್ನ ಎದೆ ಹಾಲನ್ನು ಕಕ್ಕು ಎಂದು ಕೋಪದಲ್ಲಿ ಕಠೋರವಾಗಿ ಹೇಳಿದಳು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯು ತಕ್ಷಣವಲ್ಲಿ ತಾನು ಕುಡಿದ ತಾಯಿ ಮೊಲೆ ಹಾಲನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಕ್ಕಿದ. ಕಕ್ಕಿದ ಗಟ್ಟಿ ಹಾಲು ಪರ್ವತವಾಗಿ ಬಿದ್ದಿತು. ಇದೆ 'ವಿಭೂತಿ ಗುಡ್ಡ'ವಾಯಿತು. ಈಗಲೂ ಈ ಪರ್ವತವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಕುಮಾರನು ಕಕ್ಕುತ್ತಲೇ ಇದ್ದ, ಪಾರ್ವತಿ ಸಿಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲೇ ಹೋಯಿತು. ಭಯಭೀತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶಿವನಿಗೆ ತಿಳಿಸಲು ಶಿವನು ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಕುಮಾರನನ್ನು ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ತಾಯಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಿದ. ಕುಮಾರನು ಕಕ್ಕುವದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ "ನಾನು ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ"ವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಯ ದರ್ಶನ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ನಿಷೇಧವಾಯಿತು. ಪಾರ್ವತಿ ಮಗನನ್ನು ಮದುವೆಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲೇಬೇಕೆಂದು ಹಟ ಮಾಡಿ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆ ನಿಂತವಳು. ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಗನಾಥ (ಶಿವನು) ನೆಲೆನಿಂತ. ಈಗ ಪಾರ್ವತಿ, ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ನಾಗನಾಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಲ್ಲಿವೆ. ಕಾಲಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮಹಾರಾಜರು ಈ ಮಹಾತ್ಮೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಕಲಾತ್ಮಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಗಸ್ತ್ಯ ತೀರ್ಥ : ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನ ಮುಂದೆಯೇ ಇದೆ. ಶಿವನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಅಗಸ್ತ್ಯನು ಲೋಹಾಚಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸ್ನಾನ ಪಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ತೀರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ. ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ತಾನು ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿ ಮಡಿಯಿಂದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಸಾನಿಧ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿ ಆತನಿಂದ ಶಿವಪೂಜಾ ವಿಧಿ, ಶಿವರೂಪಧ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಷಡದ್ವವಿಚಾರ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶದ ಮೂಲಕ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ. ಅಂದಿನಿಂದ ಈ ತೀರ್ಥವು ಅಗಸ್ತ್ಯ ತೀರ್ಥವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಪಾಪ ನಾಶವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ತೀರ್ಥದ ಸ್ನಾನ ಪಾನಾದಿಯಿಂದ ಕುಷ್ಠದಂತ ಭಯಾನಕ ರೋಗಗಳು ದೂರವಾಗುವವೆಂದು ಭಾವುಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗುಡೇಕೋಟೆ ಪಾಳೆಗಾರರು ಇದಕ್ಕೆ ಕಲಾತ್ಮಕ ಪುಷ್ಕರ್ಣಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು.

ಹರಿ ಶಂಕರ : ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಉತ್ತರದ ಬೆಟ್ಟಗಳ ಇಳಿಜಾರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಿವನ ಪಾಲನೇತ್ರದಿಂದ ಸುಟ್ಟು ಭಸ್ಮವಾದ ತನ್ನ ಮಗ ಮನ್ಮಥನನ್ನು ಪುನರುಜ್ಜೀವನಗೊಳಿಸಲೆಂದು ವಿಷ್ಣು ಇಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿದ. ಆಗ ತ್ರಿಕಾಲ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆಂದು ತನ್ನ ಗದೆಯಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಈ ತೀರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ. ಗೋಮುಖಿ ಶಿಲ್ಪಮೂರ್ತಿಯ ಬಾಯಿಯಿಂದ ನೀರು ಹೊರ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ನೀರು ಸಿಹಿ ಹಾಗೂ ಶೀತಲವಾಗಿ ಆರೋಗ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ಸುಂದರ ವನಶ್ರೀಯ ನಡುವೆ ಈ ತೀರ್ಥದ ತಟದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿ ಪೂಜಿಸಿದ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಈ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಹರಿಶಂಕರ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಉಡಚಲ ಪರಮೇಶ್ವರಿ : ಸೊಂಡೂರಿನ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣ ನದಿಯ ಬಲದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯ ಗುಡಿ ಇದೆ. ಸ್ಕಂದ ಕ್ಷೇತ್ರ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಶಿವನು ತನ್ನ ಹಣೆಗಣ್ಣಿನ ಕಿಡಿಯೊಂದರಿಂದ ಈ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನಂತೆ. ಈ ಶಕ್ತಿ ದೇವತೆಯು ಸ್ಕಂದ ಕ್ಷೇತ್ರರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ನೆಲಸಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ.

ಭೀಮತೀರ್ಥ : ದ್ವಾಪರ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ವನವಾಸದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದು ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯ ದರ್ಶನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕೆಲದಿನಗಳು ವಾಸವಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಪಂಚ ಪಾಂಡವರು ಪಂಚಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಆಗ ಭೀಮನು ಧರ್ಮರಾಯನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ತನ್ನ ಗದೆಯಿಂದ ಒಂದು ಜಲಾಶಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭೀಮತೀರ್ಥವೆಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಭೈರವ ತೀರ್ಥ : ಈ ಸ್ಥಳ ಸೊಂಡೂರಿನಿಂದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ತಾರಕಾಸುರನ ಮಗನಾದ ತಾರಕಾಕ್ಷನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕೊಂದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಲೋಹಾದ್ರಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದನು. ಕೂಡಲೇ ಕುಮಾರನ ಸಹೋದರನಾದ ಭೈರವನುಕುಮಾರನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಆ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆನಿಂತ. "ಭೈರವವೇಶ್ವರ ಲಿಂಗ" ಹಾಗೂ ಭೈರವ ತೀರ್ಥಸ್ಕಂದ ಕ್ಷೇತ್ರ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಭೈರವನು ನೆಲೆನಿಂತನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ.

ನವಿಲು ಸ್ವಾಮಿ : ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ೨ ಕಿ.ಮೀ. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿದೆ. ನವಿಲು ವಾಹನವೇರಿದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ ದೇವಾಲಯವಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಪುಷ್ಕರಣಿ ಇದೆ.

ರಾಮುಗಡ : ಹೊಸಪೇಟೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಡ ಭಾಗದ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮುಗಡಕ್ಕೆ ಇತಿಹಾಸವಿದೆ. ಕಂಪಿಲರಾಯನ ಮೊದಲ ಹೆಂಡತಿಯ ಮಗನಾದ ಕುಮಾರರಾಮನನ್ನು ಆತನ ಮಲತಾಯಿ ರತ್ನಾಜಿಯು ಮೋಹಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ. ಅದರಿಂದ ಅತೃಪ್ತಳಾಗಿ ಮಲತಾಯಿ ರತ್ನಾಜಿ ತನ್ನ ಪತಿಗೆ ಸಲ್ಲದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ ಕುಮಾರರಾಮನ ಶಿರಚ್ಛೇದವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಆಗ ಸತ್ಯಸಂಗತಿ ತಿಳಿದ ಮಂತ್ರಿ ಬೈಚಪ್ಪ ನಾಯಕ ಕುಮಾರನನ್ನು ಕರೆತಂದು ಈ ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಜೀವಂತವಿಟ್ಟು ಅವನ ಶಿರಚ್ಛೇದ ಮಾಡಿರುವುದಾಗಿ ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ರಾಮುಗಡವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕುಮಾರರಾಮನ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ ಮಂತ್ರಿ ಬೈಚಪ್ಪನಾಯಕ ರಾಮನ ಗುಡಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪಾಳು ಬಿದ್ದಾಗ ವಿಜಯ

ನಗರದ ಅರಸ ಕೃಷ್ಣದೇವರಾಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ದುರಸ್ತಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಶಿಲಾಶಾಸನವಿದೆ.

ಘೋರ್ಪಡೆ ಅರಮನೆ : "ಶ್ರೀ ಶಿವವಿಲಾಸ ರಾಜ್‌ಮಹಲ್" ಎಂದು ಕರೆಯುವ ಘೋರ್ಪಡೆಯವರ ಈ ಅರಮನೆ ಸೊಂಡೂರಿನಿಂದ ಹೊಸಪೇಟೆಗೆ ಹೋಗುವ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೯೪೦ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಿಟಿಷ್ ಇಂಜಿನಿಯರ್ ಸಹಾಯದಿಂದ ಈ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಶ್ರೀ ಯಶವಂತರಾವ್ ಹಿಂದೂರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆಯವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುಂದರ ಸಭಾಂಗಣ, ಪ್ರಾಕಾರ, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಕೃಷ್ಣನಗರ ಕೋಟೆ : ಮುರಾರಿರಾವ್ ಘೋರ್ಪಡೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಬಂಧಿಸಿದ ನಂತರ ಹೈದರನು ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೭೭೬ರಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ಕಟ್ಟಿಸಲು ಆರಂಭಿಸಿದ, ಟಿಪ್ಪು ೧೭೮೨ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ ಅದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬ್ರಿಟಿಷರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶಿವರಾಯ್ ಘೋರ್ಪಡೆ ಸೊಂಡೂರನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಆಡಳಿತ ಮುಂದುವರೆಸಿದರು. ಸುಮಾರು ೨ ಕಿ.ಮೀ. ಸುತ್ತಳತೆ ಯುಳ್ಳ ಕೋಟೆಗೆ ೩ ಮಹಾದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಕೋಟೆ ಗೋಡೆ ೨೦ ಅಡಿ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು, ಗೋಡೆ ಮೇಲೆ ಸುಮಾರು ೧೨ ಅಡಿ ಅಗಲವಾಗಿದೆ. ಕೋಟೆ ಒಳಗೆ ಕುದುರೆ ಲಾಯಗಳು, ಮದ್ದುಗುಂಡು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯ ಗಳು ಇವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಚಿತ್ರಗಳ ಚಿತ್ರೀಕರಣ ಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಈಗ ಕೋಟೆಯೊಳಗೆ ಕೃಷ್ಣನಗರವೆಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಟೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗ ಬಿದ್ದು ಹಾಳು ಬೀಳುತ್ತಿದೆ.

ಘೋರ್ಪಡೆ ವಂಶದವರ ಗ್ರಾಮಗಳು : ಘೋರ್ಪಡೆ ರಾಜ ಮನೆತನದ ಆಡಳಿತ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಬೆಳೆಸಿದರಲ್ಲದೆ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಕ್ಷೇತ್ರಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಯಶವಂತ ರಾಯ್ ಘೋರ್ಪಡೆ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ "ಯಶವಂತನಗರ", ಕೃಷ್ಣರಾಯ್ ಘೋರ್ಪಡೆಯವರ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ "ಕೃಷ್ಣ ನಗರ" ತಾರಾಬಾಯಿ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ "ತಾರಾನಗರ" ಸುಶೀಲಬಾಯಿ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥ "ಸುಶೀಲನಗರ", ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಗಾಂಧೀಜಿ ೧೯೩೨ರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಭೇಟಿ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಇಲ್ಲಿನ ಸೃಷ್ಟಿ ಸೌಂದರ್ಯ ನೋಡಿ "SEE SANDUR IN SEPTEMBER" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.